

Kuzma Moskatelo

Rijeka

CRESKO PRIKAZANJE

Nekako smo navikli bili Cres isključivati iz kruga stvaranja u hrvatskoj književnosti. Bit će da je tome dobrano kriva i nezavidna politička sudbina u prošlosti toga perifernog hrvatskog otoka.

Susret s rukopisom Franića Vodarića Crisanina, pasionskim tekstom *Muka Gospodina našega Isukarsta po Matiju, Marku, Luku i Ivanu*, povod je da se čovjek pokoleba u tom naziranju, a činjenica da je tekst pisan u tri pisma, latinićom, glagoljicom i bosančicom, ukazuje na nove putove u kulturnoj prošlosti Cresa, gdje je, i u nezahvalnim danima stranog gospodstva nad otokom, živjela, bujala upravo i u govoru i u pismu hrvatska riječ, osobito u puku. S time mi nismo još dovoljno uponzati.

Stari Vodarićev rukopis obasiže preko 6 tisuća stihova, od čega preko pet tisuća (oko 5140) rimovanih osmeraca pripada prikazanju muke G. N. I. Opsežnu analizu Vodarićeve Muke, uz sam tekst, pod naslovom »Cresko prikazanje«, načinio je pisac ovih redaka.

O Vodarićevu rukopisu prvi put je progovorio prof. dr Branko Fučić u svom »Izveštaju o putu po otocima Cresu i Lošinju« JAZU g. 1949, a nakon toga bilo je nešto o tom govora i u tisku (BZ br. 2 — 1969).

Rukopis Franića Vodarića Crisanina nije bez značenja u našoj općoj staroj hrvatskoj književnosti, u njenoj grani pučke pasionske poezije, ali posebnu važnost ima taj stari tekst s obzirom na mjesto svojega postanka i nalazište. Po njemu naime bivaju očitije veze naše pisane pučke pjesničke riječi na otoku Cresu s njenim granama, osobito s pasionskom poezijom po ostalim hrvatskim krajevima.

To je stara, od starosti istrošena, u karton uvezena knjiga vel. 10 × 14,5 cm s 321 str. rukopisnog teksta. U prvom je dijelu (258 str.) svojevrsno prikazanje u rimovanim osmercima »Pisna od muke Gospodina našega Isukarsta po Matiju, Marku, Luku i Jivanu«, od strane 260. do kraja je ponajviše 12-eračka starija

pasijska poezija. Najvrednije u tom drugom dijelu je nekoliko lauda, npr. Versi od žalosti B. D. Marije na str. 299, kojoj slične nisam vidio u tiskanim izdanjima.

Evo kako je susret s Vodarićevim rukopisom opisao (BZ br. 2 1969) njegov pronalazač prof. dr Fučić:

»Pred 20 godina s mojim starim prijateljem barba Markom Buničićem Vicencićem, ovu sam knjižicu našao među starudijom jedne od creskih kuća. Evo je požutjele i ogarene od godina, od duge upotrebe, od ljudskih prstiju i od dima s ognjišta koji svim stvarima u starim primorskim kućama daje (davao je nekoć — op. KM) ovu toplu, tamnu patinu . . .

Sva je pisana rukom. Sudeći po papiru i obliku pisma potječe negdje iz XVII ili XVIII stoljeća.

Njen tekst — to su samo stihovi, sastavljeni na hrvatskom jeziku, u staroj čakavštini s mnogo oblika creskoga govora. Pismo je latiničko, a pravopis se oslanja — kao svagdje u ono vrijeme u našim primorskim krajevima — na ortografiju ščaveta, odnosno opću zapadnu latiničku grafiju, pa ž bilježi znakom *xi*, *ji*, piše kao *gi*, *ć* kao *ch*, itd.

Svojim sadržajem ona ne predstavlja gotovo ništa novo jer su nam svi rjeni tekstovi u manje više istom ili sličnom obliku poznati i iz drugih izvora, iz zbirki naših glagoljaša, tako da su oni samo dio općenarodnog blaga koje je kolalo od usta do usta, znalo se naizust i bilo u živoj upotrebi kroz pokoljenja. Uza sve to ovaj nam je nalaz drag i dragocjen. Čitajmo samo naslovnu stranicu:

PISNA OD MUKE
GOSPODINA NAŠEGA
ISUKARSTA po Matiji, Marku
Luku i Jivanu
složena u pisni
PO FRANIĆU
VODARIĆU
CRISANINU
NARAVI TEŽAŠKE
KOPAŠKE

I na dnu stranice velikim glagoljskim slovima stoji još jednom potpis:
JA FRANIĆ VODARIĆ

Frane (ili, kako se sam potpisuje hipokoristikom, Franić) Vodarić Crisanin potjecao je iz Lubenica ili okolnih sela na zapadnoj strani Cresa (Valun. Pernat. Zbičina, Stivan), gdje i danas još tog prezimena ima.

Sam ističe u naslovu (»naravi kopaške težaške«) da ne pripada creskim »vlastelima«, nego da je pučanin, težačkog roda, creski »kopač«.

Piše latinicom, ali znade i glagoljicu, pa se glagoljicom potpisuje ne samo na naslovnoj stranici nego i na svršetku teksta Muke (str. 258), a uz to poznaje i ćirilicu-bosančicu, pa njome (na str. 259), uz crteže Krista na križu, ispisuje latinske izreke (O Kruž mihi certa saluš, tj. O crux mihi certa salus, odnosno: Zdravo, križu, nado sva . . . itd.)

Nije bio svećenik jer je nepojmljivo da u ono vrijeme ne bi uz svoje ime stavio i svećeničku titulu — »pop« ili »pre«, ili »don«, ili »dum« Franić Vodarić. Time je ta osoba za nas još zanimljivija — svjetovnjak, creski Hrvat, pučanin, za ono vrijeme i one prilike univerzalno pismen.

Premda se na prvom listu ove knjige predstavlja kao njen autor, nećemo ipak shvatiti to u punom smislu suvremenog autorstva. On je zapravo kompilator, obrađivač i nastavljač nečega što je već postojalo: što je oblikovano, »uhodano«, uobičajeno i uvriježeno; nešto što već ima svoju publiku, interese i »potrošače«.

»Muka« je zapravo scensko djelo, to je pobožna drama, prikazanje, »skazanje«. Nije napisana sa svrhom da je pojedinac za sebe čita, već da je glumci javno recitiraju, a okupljena publika da je gleda i sluša. U našem rukopisu po rubu stranice posebnim su slovima označeni počeci stihova koje jedna od osoba ima u toku prikazivanja govoriti, kao neke bilješke za redatelja, itd.

(P r o l o g) *An'jel navišćuje Muku Puku:*

*Svemogući vičnji Bože,
koga desna svaka može,
sada of puk skupljen ovdje
od vražjih ruk oslobodi.
Povedi jih v ono mesto
gdj dobročinci gredu često.
Svaki od nas bud pripravljen
mučat, slišat i ustarpljen.
Ako s pomnjom budte stati,
Muku božju č'vam kazuti.
Vidit ćete i slišiti,
budte pomnju vi imiti.*

I nakon jezgrovita prikaza, što ga je o creskom rukopisu dao njegov pronalazač prof. Fučić, preostaje još nekoliko neobjašnjenih pitanja.

Već prvom stranicom ovoga rukopisa, osobito riječima »složena u pisni po Franiću Vodariću Crisaninu«, Vodarić je pred nas postavio dva pitanja: tko je i što je bio on sam i je li on neke vrsti autor, »slogač«, ili običan prepisivač ove Muke, a s time u vezi: koliko je ovo cresko prikazanje, barem formalno, originalno, u sklopu obilate takve literature u staroj hrvatskoj književnosti.

Tko je bio Vodarić

Hoćemo li njegove riječi uzeti doslovce i odmah prihvatiti da je pisar ovoga rukopisa od 321 stranice bio običan težak kopač?

Tko je ikada opipao ili bar vidio izbliza ruku težaka kopača, onoga na otočkoj zemlji, nekadašnjeg — onu žuljavu ruku gdje od neprekidna truda koža na dlanu i prstima otvrdla puca u sebi pa je — kaže pisac. »Našeg malog mista« Miljenko Smoje »raspucana kao kora od trsa« — neće lako povjerovati da se takva ruka mogla priviknuti tankom držalcu za pero, pisati, i ovako napi-

sati toliko opsežan rukopis. Iako nije uvijek posve jednak, slova su u njemu izglađena, lijepa — odaje gipku ruku pisanju vješta čovjeka kojemu je dru-
govanje s perom bilo svagdanji posao.

Prvi pogled na naslovnu stranicu koja je pisana pretežno verzalnim slo-
vima otkriva ponešto nevještije poteze negoli su one rukopisa u knjizi. Na toj
naslovnoj strani opažamo i očitu nespretnost: pisar u istom retku (3) stavlja
i verzalna i kurzivna slova, i prva bi misao bila da je tu naslovnu stranicu,
osobito verzalna slova na njoj, tkogod kasnije napisao. Međutim, kurzivom
napisane riječi u tom trećem retku: *Matiju, Marku*, zatim one u četvrtom: *Luku*
i *Jivanu* ukazuju na istu ruku koja je i u ostalom dijelu knjige. Uvjerljivost
toga pridonosi i to što je Franić Vodarić ne samo na prvoj strani ubilježio vla-
stito ime latinicom, te zatim krupnim verzalnim uglatim slovima stavio svoje
glagoljsko JA FRANIĆ VODARIĆ, nego je to ponovio i na kraju ove Muke
(str. 258) vrlo gipko pisanim svojim potpisom u glagoljici i latinici. Tako je
sebe predstavio kao »autora« prikazanja i kao pisara ovog rukopisa, izlazeći iz
uobičajene anonimnosti stvaralaca naših starih misterija.

Tko se onda krije iza toga »težaka kopača«?

Odsutnost svake svećeničke titule ispred Vodarićeva imena govori protiv
pomisli da bi on mogao biti pop, svećenik, pa i takav koji nije bio zaposlen u
dušobrižničkoj službi, neki pomagač u crkvenim poslovima, nešto poput brojnih
popova glagoljaša težaka, poglavito na Krku. Ipak, njegov rukopis odaje čovjeka
s nekom naobrazbom i osobnim odgojem. Mogao je on biti i nedovršen đak ili što
slično, neki službenik (funkcionar) zabavljen poslovima bratovštine, koji je živio
tako da je sam daleko bio od motike, a istom je po »naravi« — rodu i društve-
noj vrsti bio »težak kopač« (težak, radnik na zemlji, od riječi koja i danas
na Cresu živi: *têg* — u značenju zemlja, tlo obradivo, pa se ondje kaže: *letī nà*
teg, tj. požuri na zemlju, u polje na rad). Jer ako jen Franić Vodarić bio pravi
pravcati »kopač težak« onda je taj creski pučanin ili seljak ne samo pisarski
fenomen nego i čovjek na izobrazbenoj razini nipošto nižoj od one iz kakve
su 200 godina prije njega na Hvaru nikli Paskoje Debelja i Nikola Zet u
Hektorovićevo »Ribanju i ribarskom prigovaranju«, prvi očito predstavljene
hrvatski rapsodi (v. moj članak »Istina ali taščina«, Dometi br. 1—69). Za
Paskoja Debelju i Nikolu Zeta nema naime potvrde da bi bili vješti i okretni
u baratanju perom.

Vodarićeva Muka

Cijela Vodarićeva Muka, s oko 5140 osmeraca, očito nije cjelovito složeno
djelo jednog autora — to je kompilacija. Tu susrećemo mnogo toga što je
zajedničko ili podsjeća na ostale stare hrvatske pasionske tekstove — od Gos-
pinih plačeva te osobito do čuvene glagoljske Muke iz g. 1556. koja je objav-
ljena u XX knj. st. hrvatskih pisaca g. 1893.

Bez obzira na ostale osobitosti moju pažnju su privukli vrlo brojni stihovi
u Vodarićevoj Muci koje ne nalazimo u dosada poznatim pasionskim tekstovima.
Upravo neki od tih inače nepoznatih stihova nose uočljive stilske i ritmičke
osebnosti (Plač Bogorodice pred raspetim Sinom), npr.

A Marija pristupiše križu
 ter ga obgarlište . . .
 i žalosno tad tužase,
 ove riči govoraše:
 »Križu sveti, križu slavni,
 kite tvoje sad podaj mi . . .
 Visok zač si tako zrasel,
 ali gdo j bil k
 j' te našel . . . itd. (223),

pa nuka da im potražimo autora¹ među vrsnijim piscima stihova.

Govor Vodarićeve Muke — *cresko* »ce« među »ča« i dva »što«

Jezik naše Muke je čakavština, i to *ikavski* i *ekavski* naizmjenice, možda štogod na korist oblika s »e«, što je u Muci 1556 obratno. A i iste riječi nalazimo katkada u oba govora: verovati i virovati, greh i grih, nasljednici i naslidnici, telo i tulo, vera i vira, delo i dilo itd. Ima i kajkavskih umetaka, pa i dva »što« (16,105).

Arhaični oblici ukazuju dijelom na sjevernu čakavštinu (npr. menej, apustolof, mene, kê su bili one glasi, s manon, z neme, z nebe i dr.).

I ovaj se tekst odlikuje čistoćom naših termina, pa ćemo u cijelom tom opsežnom tekstu među svega nekoliko romanizama: štacunoj, bušul, vas (posuda), murmurat, lišto, štankuje se, štentajmo, sforcuje, sforcan, armani, kolori, lotra, fruštaše, kuntent, traditore, štentat, skala, skalin naći malo čistih talijanizama: bušul, skalin, traditor, murmurat, maj (nikada), rota, kolori, inkuntrat, tokat, lanča, pelegrin, dok su na samim koricama olovkom upisane riječi: resti, Scradona, farina, frumento, messo in liboro, dolci, bagatella. Knjiga je dakle premetana po rukama i posljednjih godina talijanskog upravljanja Cresom iza I svj. rata.

Dakle, vrlo malo ako se uzme u obzir duga administracija na talijanskom za višestoljetne mletačke, a kasnije i austrijske uprave Cresom.

Inače, čistoća rječnika i izričaja (ovog potonjeg u manjoj mjeri) u ovom rukopisu, osobito u spomenutim stihovima što ih susrećemo samo u našoj Muci, pokazuje jezik koji se u većini oslobodio od staroslavenskih oblika kakve nalazimo u našim starijim glagoljskim i latiničkim tekstovima, govor što raste prema čistom bogatom jeziku stare hrvatske poezije, koji se u srednjodalmatinskih pjesnika bio ustalio gotovo 2 stoljeća prije negoli je datiran ovaj rukopis: uz crtež na str. 259 (tu također ima latinice, glagoljice i bosančice) čita se: g. 1739, što je po svojoj prilici upisano nakon samog teksta Muke. Sama građa od koje je složen ovaj pasonski pjesmotvor upućuje na daleko starije izvore.

U djelima kako već rekosmo ima i creskog govora, osobito »ce« u značenju što?: »Reci mi sad c'ej (cey) istina (134) te: ce su nami te pinezi? (165), dok Vodarić, kao čakavac, c i s često palatalizira, a, suprotno, takve palatale sibilizira — te dobijamo neki srednji glas, sušljavce: e', s', z', pa mjesto c nalazimo č (c'): poglaviča (12, 250), pokliča (12), hinač (11), sumnjač (85), krivač (84), diča, čuti liča (255), nevoljniči (40), sinči dragi (30) i sl., ali i tome obratno: plakase (164), stase (139), i dr., no piše i pravi š i č, dakako, u svojoj grafiji.

Tri pisma u rukopisu: latinica, glagoljica i bosančica — Čemu je još Vodarićeva knjiga služila?

Pisanje djela u 3 pisma: latinicom, glagoljicom i bosančicom bez sumnje je zanimljiva pojava, pogotovo na ovom perifernom hrvatskom području. Glagoljicu, kako već spomenuh, imamo na samoj naslovnoj strani, zatim potpis na str. 258, glagoljski su obilježene uloge čitača (pjevača? predstavljača?) u prvom dijelu Muke, uz crtež na str. 259 ima i glagoljskih upisa, dok su bosančicom pisane didaskalije sa strane u Muci te upisivanja i jedan rebus na str. 309.

Bit će da je Vodarićeva knjiga upotrebljavana i kao liturgijski priručnik (kod ophoda i blagoslova palmi i maslinovih grančica na Cvjetnu nedjelju, a za to govore brojnije didaskalije i slova sa strane teksta, za aktere, u prvom dijelu Muke, dok ostale didaskalije, kao što je znak ruke na više mjesta, i na str. 6. glagoljicom: »Ovo j' mesto«, »Dva Židova govore«; na str. 191. latinicom »Razbojnik Zali z live«, na str. 192: »Razbojnik Dobri z desne« te na str. 222: »Jeden ali dva an'jela...«, pa bosančicom: »Lon'jin udri z kopjen u parsi Isusove poča govoriti proseć milost u njega« (str. 219), »Lon'jin govori« (220), »Lonjin reče« (221) te »Jozef Aparamatie gre k Pilatu i govori« (225), ukazuju da se ta Muka, bar dijelom, prikazivala, ili je njeno čitanje i pjevanje bilo popraćeno mimičkim ilustracijama. Ona je, prema tome, dokument o nekakvim religioznim predstavama hrvatskim jezikom na Cresu.

Vodarićev rukopis zanimljiv je dakle jer govori da su se na Cresu održavala pasionska prikazivanja te da je hrvatski upotrebljavan i kod religioznih obreda ne samo u mjestima po otoku nego je, prema ovoj knjizi, to možda moglo biti i u samom Cresu.

Zaključak Mate Tentora koji u svom djelu »Der Čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)«, Archiv für slavische Philologie, 30 Band, Berlin 1908, (citira ga dr Stj. Težak u br. 2. na str. 280 knjige »Otočki ljetopis« Cres—Lošinj: »Tiskani talijansko-latinski obredni priručnik s rukopisnom hrvatskom proširkom«) kaže da nema nikakva dokumenta za postojanje službe Božje na slavenskom jeziku u samom Cresu, ovim Vodarićevim rukopisom, postaje nesiguran.

Osvjetljenju je tog pitanja uopće znatno pridonio dr B. Fučić čitanjem i tumačenjem glagoljske ploče iz Valuna na Cresu, kao i dr Leo Košuta (L. Košuta: »Glagoljaši i glagoljica na o. Cresu i Lošinju«. Riječka revija br. 1, 1952, 12).

¹ U traženju za izvorom takvih stihova iskrsava preda mnom i manje poznato književno ime notara Guerina Tihića (Guerrinus Tranquillus, šibenski plemić). Tihić je svoju službu vršio u Zadru, ali i u Rijeci (po Kukuljevićevim riječima, bio je »očit oblastju cesarskom notarij počtovane općine rečke svetoga Vida kančeler«), i to je moglo biti u vrijeme kad su ondje zauzimanjem Bernardina Frankopana davana prikazanja Muke prema glagoljskom tekstu Muke 1556 (v. V. Štefanić, »Zbornik Historijskog instituta«, II, Zgb 1960) Guerin Tihić je i autor danas izgubljene »Muke Isukrstove«. Doznajemo to iz ugovora kojim se rapski notar Franjo Jacina župniku iz Poveljana (Pag) Jurju Gopiću obvezuje da će mu za ... dukata kroz godinu dana prepisati hrvatska djela Guerrinusa Tranquillusa »Muku Isukrstovu« — 4304 stiha, »Skazanje G. našega Isusa« (3020) i »Život sv. Jerolima« — 11.580 stihova. (Miscellanea I, Drž. arhiv u Zadru 1949, 40). Ima dobro građenih stihova i uz rukopis, Tihićeva prijepisa u Vatikanskoj knjižnici (S. Ivšić, Starine, 42, 105).